

Micro-Politics of Social Bio-Movements / Non-Movements and Democratic Transformation

Mohsen Abbaszadeh Marzbali¹, Fariba Aseh^{II}

<https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29186.2280>

Received: 2024/04/05; Revised: 2024/06/07; Accepted: 2024/06/13

Type of Article: **Research**

Pp: 337-366

Abstract

In recent years we have witnessed kinds of collective actions that have intensely represented characteristics of new social movements (such as weak organization, lack of leadership, and non-ideological orientation), called bio-movement and non-movement. What is the nature of such activism and its effects on democratic transformation? As a response, the paper hypothesizes that social bio-movement and non-movements can be considered micro-politics of resistance which might facilitate the democratic transformation (whether democratization or democracy). But their definite and permanent effect takes place by gradually imposing their demands on the ruling bio-political relations. To justify the hypothesis, the paper takes advantage of a combinative framework constituted of some conceptions in the late socio-political theories (postmodern and late modern theories). Three elements of this conceptual apparatus are “life politics” (Anthony Giddens), Rhizome theory (Gilles Deleuze), and the duality of “democratic and popular demands” (Ernesto Laclau and Chantal Mouffe). The finding implies the fact that although democratic transformation entails moving from the passive action of self-expressivism (resisting institutional rigidity) to the active action of creating a collective narration (mutating from passive solidarity into a counter-hegemonic movement), bio-movements and non-movements grounds for a democratic transformation in a long time by direct expressing of their demands. The present paper organizes the library-based data in a descriptive-analytical way.

Keywords: Social Non-movements, Bio-movements, Micro-politics, Life Politics, Passive Solidarity, Democracy.

I. Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law & Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran (Corresponding Author). **Email:** m.abbaszadeh@umz.ac.ir

II. M.A in Political Science, Department of Political Science, Faculty of Law & Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Citations: Abbaszadeh Marzbali, M. & Aseh, F., (2024). “Micro-Politics of Social Bio-Movements / Non-Movements and Democratic Transformation”. *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 13(24): 337-366. <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29186.2280>

Home page of this Article: https://csr.basu.ac.ir/article_5607.html?lang=en

1. Introduction

From the late 20th century, we have witnessed the emergence of new social movements, born out of decreasing public trust in the institutional structures of representative systems (parliaments and parties) to represent the diverse demands of contemporary pluralistic societies. Unlike classic social movements, these are spontaneous collective actions without centralized organization or prominent leadership, which have become the basis for protest behaviors. In recent years, due to globalization (especially the expansion of communication technologies), we have seen examples that prominently exhibit these characteristics. Experts have chosen to refer to these movements with new terms such as “non-movements” and “bio-movements”. These terms, on one hand, point to the differences in the components of these actions compared to conventional social movements, and on the other hand, indicate their inevitable classification as “a kind of movement” capable of playing a role in social and political transformations, regardless of the type of political regime (democratic, semi-democratic, authoritarian). The importance of such research lies in its ability to assess the global spread of these types of movements and their implications for political processes, beyond case studies of the failed experiences.

2. Materials and Method

Analyzing the relationship between non-movements, life movements, and democratic transformation requires a conceptual framework that encompasses the nature, style of action, and agency of this type of collective action.

- Life Politics: Micro-politics of Resistance against Governmentality

Considering Michel Foucault’s notion that “where there is power, there is resistance” and its political expansion by Laclau and Mouffe (redefining the political as the sphere of social conflicts over creating hegemony for desired norms), new social movements can be seen as the actions of the “others” of hegemonic discourse and the dominant order. According to Anthony Giddens, these actions are not framed within “emancipatory politics” but rather as “life politics,” which seek to pursue their own meaning of life, setting aside the grand emancipatory ideals of ideologies.

- Rhizomatic Structure, Fluidity, and Facelessness

These collective actions exemplify Gilles Deleuze’s concept of “rhizomatic” thinking. Unlike tree-like thinking, which involves linear, vertical, and hierarchical connections, rhizomatic thinking suggests horizontal, multiple, and holistic interactions. Similarly, rhizomatic actions reflect a non-centralized

movement that is everywhere and nowhere at the same time. These actions are in a state of constant “becoming,” resembling a nomadic existence that doesn’t align with limitation and stagnation.

- Democratic and Popular Demands

The mechanism of agency in this type of action can be explained through Ernesto Laclau’s concept of “demand,” ranging from requests to claims. When the logic of equivalence among diverse and separate demands emerges, two types of demands resonate in society simultaneously: distinct demands under the “logic of difference,” termed “democratic demands,” and a multitude of demands under the “logic of equivalence,” forming a broader social subjectivity known as “popular demands,” which gradually shape the people as a historical actor.

3. Discussion

The micro-politics of social non-movements have emerged in a context described by terms like postmodernity and globalization. The collapse of meta-narratives, the proliferation of little-narratives, de-ideologization, individualization, and free communication in a networked society characterize this era. In such an environment, the dominance of technocracy and bureaucracy over the participatory nature of representative democracies has led to the discrediting of the representative system and the emergence of micro-politics as a new form of political action. This new form embodies life politics, expressive political belief, and direct action.

The term “social non-movements,” which are bio-movements, refers to passive networks of micro-political resistance. This type of action represents the politics of presence as a silent struggle, direct action of spontaneous passive networks in everyday life, and bio-political resistance of the marginalized.

The impact of this type of action on transformation within the “institutional structure” depends on variables such as the mutation from non-movement to movement, the structure of political opportunities, and how actors interact with institutional politics. However, this does not negate the “trickle-down effects” of the micro-political actions of non-movements and social life movements. These actions act as new agents of democratization, recognizing the loopholes for action and representing the power of the multitude.

The theory of social non-movement explains how a passive group of people becomes active citizens (a social movement) attempting to overthrow the dominant regime through confrontational politics. This theory highlights that real struggle (even silent and individual) has always been ongoing among many people. In other words, social mobilization has been forming beforehand

and only becomes organized opposition politics during suitable political opportunities (such as internal conflicts, crises, international pressure, wars, etc.).

4. Conclusion

Democratic transformation requires reviewing the successes and failures in confronting authoritarianism and studying various forms of collective action in the present era. The transition from protest to democratic order can take multiple paths: from classic revolutionary and reformist movements focused on macro-politics (government institutions) to new social movements centered on micro-politics (defending identity and life against the norms and systems of political life). Thus, all possible scenarios of societal transformation cannot be reduced to a binary of classic reformist or revolutionary action, thereby neutralizing political imagination.

Considering the distinction between “the political” (the conflict of discourses over creating hegemony for norms) and “politics” (the institutionalization of a norm resulting from the temporary hegemony of a discourse), the direct, spontaneous, dispersed, and non-ideological actions of bio-movements and social non-movements can be effective because they aim to transcend structural rigidity. In democratic systems, such actions serve as opportunities to make technocratic-bureaucratic liberal democracies more participatory. In authoritarian regimes, the emphasis on self-chosen norms acts as micro-resistance actions that gradually contribute to democratization, especially considering that in the absence of organized civil society (due to governmental dominance), these uncontrolled actions are the only means of social agency.

Acknowledgements

This article was conducted independently and without any financial or moral support from any organization.

Observation Contribution

The participation of all authors in writing the article has been equal.

Conflict of Interest

This article did not have any conflicts of interest in the use and application of other articles and research.

خرده‌سیاستِ زیست‌جنبش‌ها / ناجنبش‌های اجتماعی و دگرگونی دموکراتیک

محسن عباس‌زاده‌مرزبالی^۱، فریبا آسه^{II}

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2024.29186.2280>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۴

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۳۳۶-۳۳۷

چکیده

در سالیان اخیر، در جوامع مختلف، شاهد ظهور کنش‌های جمعی‌ای بوده‌ایم که به نحو غلیظ‌تری مشخصه‌های جنبش‌های اجتماعی جدید (سازماندهی سست، فقدان رهبری و غیرایدئولوژیک بودن) را به‌نمایش گذاشته‌اند؛ کنش‌هایی که با اصطلاحاتی نظیر ناجنبش‌های اجتماعی و زیست‌جنبش خطاب می‌شوند؛ پرسش این است که، این‌گونه کنشگری از چه ماهیتی برخوردار است و چه تأثیری بر فرآیند دگرگونی دموکراتیک دارد؟ بر این اساس، فرضیه پژوهش این است که، زیست‌جنبش‌ها و ناجنبش‌های اجتماعی را می‌توان خرده‌سیاستِ مقاومت تعبیر نمود که در صورت بدل شدن به جنبش سیاسی می‌توانند کاتالیزور دگرگونی دموکراتیک (اعم‌از: دموکراتیزاسیون یا تعمیق دموکراسی) باشند، اما تأثیرگذاری قطعی و پایدار آن‌ها به‌شکل تحمیل تدریجی مطالبات خود به مناسبات زیست‌سیاسی حاکم صورت می‌گیرد. اثبات این فرضیه با اتکا به یک چارچوب نظری ترکیبی صورت می‌گیرد که متشکل از مفاهیم نظریه‌های اجتماعی-سیاسی متأخر (رویکردهای پساساخت‌گرا و مدرنیته متأخر) است؛ سه رکن این دستگاه مفهومی عبارتند از: «سیاست زندگی» (انتونی گیدنز)، «ریزوم‌وارگی» (ژیل دلوز)، و دوگانه «مطالبه دموکراتیک و پوپولار» (ارنستو لاکلا و شانتال موف). یافته‌های پژوهش حاکی از این است که اگرچه دگرگونی دموکراتیک مستلزم حرکت از کنش انفعالی خودابرازگری (مقاومت در برابر تصلب نهادی) به کنش فعال خلق روایت جمعی (برای جهش از هم‌بستگی انفعالی به موقعیت جنبش ضدهرژمونی) است، زیست‌جنبش‌ها و ناجنبش‌های اجتماعی با ابراز مستقیم مطالبات شخصی‌شان عملاً زمینه‌ساز دگرگونی دموکراتیک در بلندمدت می‌شوند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به ساماندهی داده‌های برآمده از منابع کتابخانه‌ای می‌پردازد.

کلیدواژگان: ناجنبش اجتماعی، زیست‌سیاست، خرده‌سیاست، سیاست زندگی، هم‌بستگی انفعالی، دموکراسی.

I. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول).

Email: m.abbaszadeh@umz.ac.ir

II. کارشناسی ارشد علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۱. مقدمه

دموکراسی، با وجود انتقادات وارده، هم‌چنان مقبول‌ترین فرم حکمرانی در جهان جلوه می‌کند و این فراگیری جهانی، که نقطه عزیمت آن به نظام‌های مشروطه قرن ۱۷م. برمی‌گردد، مرهون کنش و واکنش عوامل داخلی (سلسله جنبش‌های دموکراسی‌خواه) و عوامل خارجی (بسته به زمینه: تأثیر همسایگی، نقش قدرت‌های بزرگ و...) است. (ساموئلز، ۱۴۰۲: فصل ۵) جنبش‌های اجتماعی دموکراسی‌خواه کلاسیک، که با مشخصه‌هایی نظیر سازماندهی، رهبری و ایدئولوژی شناخته می‌شوند، یکی از مسیرهای اصلی گذار به دموکراسی بوده‌اند؛ به‌عنوان مثال، پایان کمونیسیم در اروپای شرقی در آغاز دهه ۱۹۹۰م. پایان آپارتاید در آفریقای جنوبی در همان زمان، پایان دیکتاتوری‌های نظامی در آمریکای لاتین مانند آرژانتین و برزیل در دهه ۱۹۸۰م. پایان دوره سوهارتو دیکتاتوری در اندونزی در اواخر دهه ۱۹۹۰.

از دهه‌های پایانی قرن ۲۰م. شاهد ظهور جنبش‌های اجتماعی جدیدی بوده‌ایم که محصول کاهش اعتماد عمومی به ساختارهای نهادی نظام نمایندگی (پارلمان و احزاب) برای نمایندگی مطالبات چندگانه جوامع متکثر معاصر قلمداد می‌شوند. برخلاف جنبش‌های اجتماعی کلاسیک در اینجا با حرکت‌های جمعی خودجوش، فاقد سازماندهی متمرکز، و رهبری شاخص و واحد مواجهیم که محمل ظهور رفتارهای اعتراضی شده‌اند. در سال‌های اخیر به‌خاطر ماهیت فراگیر روندهای جهانی شدن (به‌ویژه گسترش فناوری‌های ارتباطی و شبکه‌های مجازی) با نمونه‌هایی مواجه بوده‌ایم که به‌نحو غلیظ‌تری این مشخصه‌ها را به‌نمایش گذاشته‌اند. صاحب‌نظران، ترجیح داده‌اند از این حرکت‌ها با تعابیر جدیدی تحت عنوان «ناجنبش» (بیات، ۱۳۹۰) و «زیست‌جنبش» (تاجیک، ۱۳۹۸) یاد کنند؛ تعابیری که از یک‌سو به تفاوت ارکان این نوع کنش‌ها با یک جنبش اجتماعی متعارف اشاره دارد و از سوی دیگر، از ناگزیری تلقی آن‌ها به‌عنوان «گونه‌ای از جنبش» حکایت می‌کند که فارغ از نوع ساختار سیاسی رژیم‌های مختلف (دموکراتیک، نیمه‌دموکراتیک و اقتدارگرا)، قابلیت نقش‌آفرینی در تحولات اجتماعی سیاسی داشته‌اند؛ برای نمونه، متعاقب بهار عربی در خاورمیانه و شمال آفریقا مفهوم ناجنبش در تحلیل فرآیند تحرکات اجتماعی-سیاسی مورد استفاده قرار گرفت.

پرسش و فرضیه پژوهش: اهمیت چنین پژوهشی در این است که فارغ از مطالعات موردی درخصوص تجربه نافرجام بهار عربی و سایر خیزش‌های مشابه، فراگیری جهانی این نوع جنبش، ارزیابی پیامدهای آن برای فرآیند سیاسی را به یک دشواره (پروبلماتیک) بدل ساخته است. در همین راستا، پرسش پژوهش حاضر این

است که این‌گونه کنشگری از چه ماهیتی برخوردار است و چه تأثیری بر فرآیند دگرگونی دموکراتیک دارد؟ براین اساس، فرضیه پژوهش این است که، زیست‌جنبش‌ها و ناجنبش‌های اجتماعی را می‌توان خرده‌سیاست مقاومت تعبیر نمود که در صورت بدل شدن به جنبش سیاسی می‌توانند کاتالیزور دگرگونی دموکراتیک (اعم از: دموکراتیزاسیون یا تعمیق دموکراسی) باشند، اما تأثیرگذاری قطعی و پایدار آن‌ها به شکل تحمیل تدریجی مطالبات خود به مناسبات زیست‌سیاسی حاکم صورت می‌گیرد.

روش پژوهش: پژوهش حاضر پس از بررسی پیشینه پژوهش، و تبیین چارچوب نظری مناسب برای اثبات فرضیه، به زمینه ظهور زیست‌جنبش و ناجنبش‌های اجتماعی، مختصات و اهداف این نوع از کنشگری جمعی، و نهایتاً ارزیابی میزان و نحوه تأثیرگذاری آن‌ها بر فرآیند دموکراتیک می‌پردازد. این پژوهش بر داده‌های برآمده از منابع کتابخانه‌ای اتکا دارد و به شیوه توصیفی-تحلیلی مورد پردازش قرار می‌دهد.

۲. پیشینه پژوهش

تحلیل خرده‌سیاست زیست‌جنبش‌ها و ناجنبش‌های اجتماعی موضوع چند پژوهش برجسته در سال‌های اخیر بوده است. از میان پژوهش‌های خارجی، شاخص‌ترین این پژوهش‌ها را می‌توان در آثار «آصف بیات» مشاهده کرد؛ به‌طور مشخص در کتاب زندگی همچون سیاست: چگونه مردم عادی خاورمیانه را تغییر می‌دهند (۱۳۹۰) او به ارائه مفهوم ناجنبش اجتماعی و تحلیل تغییرات سیاسی تدریجی در خاورمیانه براساس آن می‌پردازد. تأکید او بر این است که توده‌های جوامع در حال توسعه با شیوه زندگی اجتماعی و حضور خیابانی خود در حال برهم‌زدن نظم و قواعد استبدادی-کاپیتالیستی موجود در نظام شهری این جوامع هستند؛ سپس در کتاب انقلاب بدون انقلابیون: معنابخشی به بهار عربی (۱۴۰۲) ابعاد دیگری از این پدیده را مورد بررسی قرار می‌دهد؛ ابعادی که با ناکامی انقلاب‌های عربی در نهادینه‌سازی دموکراسی برجسته شدند، یعنی کاستی‌های انقلاب‌های برخاسته از ناجنبش‌های اجتماعی در تأسیس دموکراسی و البته افق‌های آینده.

«مانوئل کاستلز» در کتاب شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت (۱۳۹۳) به محوریت نظریه‌ای در باب سبک کنشگری جدید جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت به تحلیل برخی از شاخص‌ترین رویدادهای انقلابی و جنبش‌های اجتماعی قرن ۲۱م. در جوامع مختلف می‌پردازد تا روایی جهان‌شمول نظریه خویش را اثبات نماید. مطالعات موردی او شامل بهار عربی تونس و مصر، جنبش خشمگین‌ها در اسپانیا و وال استریت در آمریکا است.

در میان پژوهش‌های داخلی، مهم‌ترین پژوهش در این حوزه از سوی «محمدرضا تاجیک» در کتاب زیست‌جنبش: این یک جنبش نیست (۱۳۹۸) ارائه شد. وی تلاش می‌کند با استفاده از تعبیر زیست‌جنبش تصویری از تکرر کنش‌های جمعی در سالیان اخیر، با نگاهی به تحولات اجتماعی و سیاسی دو دهه اخیر در ایران، ارائه دهد. تکرر آشکال کنشگری به او این امکان را می‌دهد که از انواع متعددی از نظریه‌های جنبش اجتماعی متأخر برای تحلیل این کنش‌های جمعی استفاده کند. شیوه ساماندهی مطالب در کتاب او به شکل منظومه‌ای است و مفهوم زیست‌جنبش به عنوان یادکنش زیست‌سیاست پاره‌های این منظومه را به هم پیوند می‌دهد.

هم‌چنین در مقاله‌هایی به نوشته «علیرضا سمیعی‌اصفهانی» و «سجاد میرالی» با عنوان «غیرجنبش‌های اجتماعی؛ الگویی نظری برای تبیین کنش انقلابی مردم مصر» (۱۳۹۴) و «حسین آرمند» (۱۳۹۸) با عنوان «جنبش و ناجنبش در تحولات اخیر غرب آسیا»، از نظریه ناجنبش‌های اجتماعی برای تحلیل تحولات اخیر غرب آسیا استفاده شده است. پژوهش حاضر درصدد پرکردن خلأی است که در این آثار مشاهده می‌شود. پیوند میان «زمینه ظهور، سبک کنشگری، و ارزیابی‌های متعارض از تأثیر ناجنبش بر دموکراسی‌سازی» در قالب یک طرح‌واره واحد افزوده پژوهش حاضر به ادبیات پیش گفته است.

۳. چارچوب نظری

تحلیل «رابطه میان ناجنبش‌ها و زیست‌جنبش‌های اجتماعی و دگرگونی دموکراتیک» مستلزم دستگاه مفهومی‌ای است که ماهیت، سبک کنش، و نحوه عاملیت این سنخ از کنش جمعی را دربر گیرد. با توجه به لایه‌ها و سویه‌های مختلف این تحلیل، تدارک یک چارچوب نظری ترکیبی ضروری می‌نماید. این چارچوب را می‌توان با گردهم آوردن دستگاه‌های مفهومی مختلف از میان نظریه‌های متأخر فلسفی، جامعه‌شناختی، و سیاسی بر ساخت.

۳-۱. «سیاست زندگی»: خرده-سیاست مقاومت علیه حکومت‌مندی

با وام‌گیری از ادبیات نظریه اجتماعی-سیاسی جدید (در رویکردهای پساساخت‌گرا و مدرنیته متأخر)، جنبش‌های اجتماعی جدید را می‌توان مصداق بارز «خرده-سیاست پسامدرن» در نظر گرفت که در آثار مختلف با تعابیر متنوعی هم‌چون: «سیاست تفاوت»، «سیاست بازنمایی»، «سیاست بازشناسی»، «سیاست هویت»، «سیاست فرهنگی»، «سیاست دیگری» و... از آن یاد می‌شود. چنان‌که «میشل فوکو» متذکر

می‌شود، فرآیندهای قدرت که در پی تنظیم و کنترل زندگی‌اند، اشکالی از مقاومت را برمی‌انگیزانند که مطالبات را صورت‌بندی می‌کند و خواستار بازشناسی خود به نام بدن و زندگی می‌شود. گسترش و تشدید کنترل بر زندگی در عین حال آن را آماج نبردهای اجتماعی می‌سازد. در مقابل این قدرت، نیروهایی که در خدمت مقاومت‌اند بر همان چیزی اتکا دارند که قدرت آن‌را فراگرفته است؛ یعنی زندگی و انسان، یعنی نیازهای اساسی و ماهیت انضمامی انسان، تحقق بالقوه‌گی‌اش و فراوانی امکان‌ها. در واقع، زندگی به عنوان مبارزهٔ سیاسی اعتبار می‌یابد و علیه همان نظامی می‌شورد که خواهان کنترل آن بود. در این معنا، زندگی «بی‌وقفه» مقاومت می‌ورزد و از همین رو با نقاط متکثر مقاومت در تمام شبکهٔ قدرت مواجهیم؛ مقاومت‌هایی از هر قسم؛ ضروری، نامحتمل، سازش‌ناپذیر، آمادهٔ مصالحه، منفعت‌جو یا قربانی‌خواه و... (تاجیک، ۱۳۹۸: ۱۹۲-۱۹۱). با در نظر داشتن تعبیر میشل فوکو (هرجا قدرت هست، مقاومت هست) و بسط سیاسی آن توسط «لاکلا» و «موف» (بازتعریف امر سیاسی به معنای عرصهٔ منازعات اجتماعی بر سر هژمون‌سازی هنجارهای مطلوب خود)، حرکت‌های اجتماعی جدید را می‌توان کنش «دیگری»‌های گفتمان هژمون و نظم غالب در نظر گرفت؛ کنشی که، به بیان «آنتونی گیدنز»، نه در چارچوب «سیاست‌رهاییی بخش»، بلکه در قالب «سیاست زندگی» قابل تحلیل است؛ کنشی که با صرف نظر کردن از آرمان‌های رهایی‌بخش کل‌گرایانهٔ ایدئولوژی‌ها، به دنبال پی‌گیری معنای خود از زندگی است (گیدنز در: کسل، ۱۳۸۳: ۴۷۲) و از آنجا که «امر شخصی، امر سیاسی است»؛ بنابراین، مطالبهٔ بازشناسی هویت و سبک زندگی از سوی نظم هژمون، به نوبهٔ خود، کنشی سیاسی در معنای عمیق آن (بازآرایی نظام هنجاری جامعه) است. با این تعبیر، می‌توان این نوع جنبش‌ها را حتی در متن گسترده‌تر خیزش‌های هویتی جدیدی قرار داد که فرانسویس فوکویاما در چارچوب آن به تحلیل دینامیسم درونی جوامع کنونی می‌پردازد؛ یعنی تلاش برای به رسمیت شناخته شدن (فوکویاما، ۱۳۹۸).

۲-۳. ریزوم‌وارگی، سیالیت و بی‌چهرگی

به اقتضا این نوع مطالبه و به دلیل تصلب زیست‌سیاسی یا عدم‌کفایت قالب‌های متعارف نظام نمایندگی (ساختار هنجاری و نهادی حکومت و احزاب) برای بازنمایی آن، جنبش‌های اجتماعی جدید قالبی متفاوت و نامتعارف (خودجوش و برنامه‌ریزی نشده، بی‌رهبر، بدون ایدئولوژی واحد و سازماندهی منسجم) را برای «ابراز خود» برمی‌گزینند. برای تشریح دقیق‌تر این نوع کنشگری می‌توان به تحلیل «آلبرتو ملوچی» از جنبش‌های اجتماعی جدید اشاره کرد؛ یعنی سیالیت و چهره‌پذیری دائمی جنبش‌های روزمره و

ادغام‌ناپذیری آن‌ها در نظم موجود، بدین معنا که حاضر نیستند به ترجمه نهادی تن دهند و به یک تعریف یا پیشنهاد خاص فروکاسته شوند. با نظر به این خصلت ویژه است که او میان «جنبش»^۱ و «بسیج»^۲ تمایز قائل می‌شود: «جنبش» همان کنش‌های آرام ابراز خواست‌ها و مقاومت خرد در سطح زندگی روزمره است که به‌طور مستمر زیر لایه‌های رسمی جامعه جریان دارد و «بسیج» صرفاً لحظه‌تجمع این کنش‌ها در خیابان است (مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۲۰۵-۲۰۴).

این نوع کنش‌های جمعی، در واقع، مصداق تعبیر ژیل دلوز از «ریزوموارگی»^۳ هستند. برخلاف تفکر درختی که با ارتباطات خطی، عمودی، و گوش به فرمان سروکار دارد؛ تفکر ریزومی، فضاها و ارتباطات افقی، چندگانه و همه‌جانبه را تداعی می‌کند و هرمی و گوش به فرمان نیست. به همین نحو، کنش‌های ریزوموار ناظر بر نوعی حرکت وحدت‌گریز است که مرکزش در هیچ‌جا نیست و در عین حال در همه‌جا حضور دارد؛ در واقع، این نوع کنش‌ها، به خاطر خصلت ضد‌تمرکز و نظم سلسه‌وار، در حال «شدن»^۴ دائمی هستند و زندگی ایلیاتی و کوچ دائمی را که با محدودیت و سکون نمی‌سازند، تداعی می‌کنند (تاجیک، ۱۳۹۸: ۱۷۷-۱۷۸). در این معنا، همان‌طور که ریزوم برخلاف درخت حتی اگر تماماً شکسته یا از هم‌گسسته شود باز هم می‌تواند حیات خود را از سر گرفته و در جهات دیگری رشد کند، این نوع جنبش‌های اجتماعی نیز به صورت افقی در خاک زندگی روزمره، در شکاف‌ها و ریزبده‌های جامعه، تکثیر می‌شوند و بعداً با شرایط مساعد، یعنی شرایط بروز بحران در نظم مسلط، سر بر می‌آورند.

۳-۳. مطالبه‌دموکراتیک و پوپولار

جنبش‌های اجتماعی جدید از این لحاظ مورد انتقاد قرار گرفته‌اند که سبک کنشگری آن‌ها به دلیل فقدان بایسته‌های کلاسیک عمل جمعی مؤثر (رهبری، سازمان و ایدئولوژی)، منجر به تغییرات عینی گسترده در ساختار سیاسی نمی‌شود. با این همه، چنان‌که «آلن تورن» متذکر می‌شود، حیات اجتماعی مدرن اساساً با تاریخت^۵ به معنای گشوده بودن باب تعاریف جدید از هنجارها گره خورده است؛ لذا کنش ساختارشکن این نوع جنبش‌ها به تدریج به تحول در فرهنگ و نهایتاً نظام قدرت و شکل‌گیری آینده‌ای متفاوت ختم خواهد شد (مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۱۹۵-۱۹۴)؛ به عبارت دیگر، کنش‌های کوچیک مقاومت در قالب سیاست زندگی هم‌چون قطره‌های ممتد آب نشت می‌کنند و در بلندمدت محیط را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

مکانیسم عاملیت این نوع کنشگری را می‌توان، به تعبیر «لاکلاو»، با توسل به غنای مفهوم «مطالبه» (از تقاضا تا ادعا) توضیح داد؛ بدین معنا که در صورت شکل‌گیری

منطق هم‌ارزی میان تقاضاهای جزئی و متفاوت، هم‌زمان دو نوع مطالبه در جامعه طنین‌انداز می‌شود؛ مطالبات مجزا ذیل «منطق تفاوت» که «مطالبه دموکراتیک» خطاب می‌شوند و کثرتی از مطالبات که ذیل «منطق هم‌ارزی» سوژگی اجتماعی وسیع‌تری را شکل می‌بخشند و «مطالبات مردمی» نام می‌گیرند؛ چراکه در همان اولین سطح تکوین رفته‌رفته به مردم در مقام بازیگری تاریخی شکل می‌دهند (لاکلائو، ۱۴۰۰: ۹۹).

۴. پسامدرنیته، جهانی‌شدن و ظهور خرده‌سیاست

از دهه‌های پایانی قرن ۲۰م. شاهد تلاقی مجموعه‌ای از عوامل معرفت‌شناختی، جامعه‌شناختی و سیاسی هستیم که در هم‌نشینی با هم موجب ظهور سبک جدیدی از کنشگری جمعی هستیم؛ سبکی که ابتدا در جوامع پساصنعتی غربی ظاهر شد و سپس، به اقتضای سرایت‌پذیری هنجارها و پدیده‌ها در عصر جهانی‌شدن، جوامع درحال‌گذار نظیر خاورمیانه را نیز دربر گرفت.

۴-۱. فروپاشی کلان‌روایت‌ها و جولان خرده‌روایت‌ها

دوران کنونی عصر فروپاشی کلان‌روایت‌ها و ابراز وجود خرده‌روایت‌ها تلقی می‌شود. «ژان فرانسوا لیوتار» «وضعیت پسامدرن» را عصر تردید چشمگیر نسبت به ماهیت فراروایت‌ها و اعتماد آن‌ها به نوعی «حقیقت متعالی و جهان‌شمول» معرفی می‌کند. او و سایر پساساخت‌گرایان نظیر فوکو این اتفاق را به‌عنوان یک پیشرفت کاملاً مثبت ارزیابی می‌کنند؛ چراکه راه برای تنوع تجارب انسانی و روایت‌های معمولی‌تر و «محلی» باز می‌شود (میشل، ۲۰۰۱: ۷). در گفتمان پسامدرنیته به‌جای وحدت‌ها، هویت‌های جامع، فراگیر و کلی‌گفتمان مدرن، کثرت، تنوع، هویت فردی و حتی بی‌ثباتی و تغییر مداوم هویت‌ها برجسته می‌شود.

۴-۲. ایدئولوژی‌زدایی و فردیت‌یابی

به‌تبع افول کلان‌روایت‌ها شاهد افول حاکمیت انحصاری ایدئولوژی‌ها هستیم. «دانیل بل» معتقد بود که از پایان جنگ جهانی دوم، ایدئولوژی‌ها با دنیای جدید تناسبی نداشته و به مقوله‌ای زائد تبدیل شده‌اند. با فروپاشی کمونیسم، فوکویاما از «پایان تاریخ» سخن گفت که نه به‌معنای مدنظر بل از پایان ایدئولوژی، بلکه به‌معنای پیروزی یک ایدئولوژی خاص (لیبرالیسم) بود (بال و دگر، ۱۳۸۶: ۴۱۱-۴۱۳). فراسوی این دو برداشت، درواقع پیامد تفکر شالوده‌شکنانه پسامدرن بود که هرگونه ایدئولوژی، از جمله لیبرالیسم بی‌اعتبار گردید؛ به‌گونه‌ای که حتی در جوامع درحال‌گذار نیز گرایش

به عبور از ایدئولوژی‌ها فراگیر شده است؛ جوامعی که اگرچه شرایط جامعه‌شناختی متفاوتی با جوامع پسا صنعتی غربی دارند، اما رسوخ‌پذیری ناشی از جهانی شدن منجر به تغییر ذائقه‌ها، هنجارها و جهان بینی‌ها شده است. متأثر از این فضای پسا ایدئولوژیک، عرصه جدیدی از حوزه عمومی گشوده شد که در قالب آن، جنبش‌های اجتماعی جدید با طرح دعاوی مغفول مانده هم‌چون: شهروندی، دموکراسی مشارکتی، عدالت خواهی اقتصادی و... ماهیت امر سیاسی را در معرض تردید و بازاندیشی قرار داده‌اند. از دیدگاه جامعه‌شناختی، این تحول ناظر به تفرد، تنوع، عدم تجانس و مرکززدایی بوده و به‌عنوان واکنشی به گرایش‌های یک‌سویه و یکسان‌ساز پیشین قابل‌ارزیابی است (کریسی، ۲۰۰۷: ۶۷-۹۰).

۳-۴. ارتباطات آزاد در جامعه شبکه‌ای

در کنار تحولات فرهنگی پیش‌گفته، تکنولوژی‌های ارتباطی عصر جهانی شدن موجب امکان‌های جدید کنشگری بی‌واسطه، خودجوش و گسترده شده است. به تعبیر «مانوئل کاستلز»، در جهانی که به وسیله اینترنت بی‌سیم شبکه‌ای شده و ویژگی بارز آن پخش ویروسی تصاویر و افکار است، جنبش‌ها از طریق سرایت گسترش می‌یابند و در جنوب و شمال، در تونس و ایسلند، اخگر آتش خود را بر چشم‌اندازهای اجتماعی گوناگون چهارگوشه سیاره آبی می‌اندازند. از نظر او، البته فقط فقر، بحران‌های اقتصادی یا فقدان دموکراسی نیست که این شورش‌های چندوجهی را ایجاد می‌کند، بلکه در درجه اول، احساس حقارت ناشی از بدبینی و خودبینی صاحبان قدرت، اعم از: قدرت مالی، سیاسی یا فرهنگی است که مردمان را گردهم آورد تا ترس را به خشم و خشم را به امید برای انسانیت بهتر تبدیل کنند (کاستلز، ۱۳۹۳).

۴-۴. غلبه تکنوکراسی- بوروکراسی و بی‌اعتباری نمایندگی

در این فضا، ارزیابی کنشگران جنبش‌های اجتماعی جدید از نهادهای مشارکتی متعارف این است که به دلیل غلبه گرایش بروکراتیک و تکنوکراتیک، از ماهیت دموکراتیک خود فاصله گرفته و اعتبارشان برای نمایندگی مطالبات آن‌ها از دست رفته است؛ چنان‌که «روبرت میخلز» متذکر می‌شود، بوروکراسی به دلیل ساختار سلسله‌مراتبی، تمرکز تصمیم‌گیری، قانون‌گرایی بیش از حد، محرمانه بودن اطلاعات، محافظه‌کاری و نظارت دقیق بر فرایندها رویکردی غیرمنعطف و عاری از نوآوری دارد و مشارکت و آزادی‌های فردی را محدود نموده و سیستمی را ترویج می‌دهد که در آن افراد و شهروندان مطیع صاحبان قدرت هستند. در این معنا، شکل بوروکراتیک سازمان به ابزاری برای اعمال

سلطه گروه‌های قدرتمند بدل گشته که موجب از خود بیگانگی افراد و به مخاطره افتادن دموکراسی می‌شود (میخلز، ۱۳۸۱).

۵. خرده‌سیاست به مثابه شکل جدید سیاست‌ورزی

هنگامی که اعتبار ایدئولوژی‌ها و نهادهای رایج برای راهبری و نمایندگی مطالبات بخشی از جامعه از دست می‌رود، کنشگران جدید از عرصه، مطالبه و سبک متعارف فعالیت سیاسی، یعنی از مجرای نهادهای عرصه سیاست رسمی (ماکروپلیتیک)، دست کشیده و به سبک جدید، مطالبه و عرصه متفاوتی از فعالیت سیاسی روی می‌آورند.

۵-۱. سیاست زندگی

جنبش‌های اجتماعی جدید، به تصریح آلبرتو ملوچی، برای اثبات و تأیید چیزی مبارزه می‌کنند که دیگران آن را نفی یا انکار می‌کنند (ملوچی، ۱۹۸۹: ۶۴). از این طریق، آن‌ها منجر به تحولی در برداشت از کنش سیاسی شده‌اند که می‌توان آن را به بیان «اولریش بک» «فروسیاست» یا به تعبیر «آنتونی گیدنز» «سیاست زندگی» خطاب کرد. گیدنز «سیاست زندگی» (در مدرنیته متأخر) را مترادف با سیاست تصمیمات زندگی می‌داند که در تمایز با «سیاست رهایی‌بخش» (به عنوان برداشت غالب از سیاست در گفتمان مدرن) معنا می‌یابد. تفاوت مهم آن‌ها در نقطه عزیمت است؛ سیاست رهایی‌بخش با رهایی اجتماعی می‌آغازد و سیاست زندگی از خودسازی شروع می‌کند. در این معنا، رادیکالیسم (چپ)، لیبرالیسم (میانه) و محافظه‌کاری (راست) همه در پارادایم سیاست رهایی‌بخش قرار می‌گیرند؛ زیرا رادیکالیسم و لیبرالیسم ابتدا از تغییر شرایط شروع به بهبود زندگی می‌کنند و محافظه‌کاری نیز مخالفت خود را بر این مبنا قرار می‌دهد که شرایط تغییر نخواهد کرد.

در نظر گیدنز، سه روند سیاست رهایی‌بخش عبارتند از: (۱) رهایی زندگی جمعی از روش‌های انعطاف‌ناپذیر سنت، (۲) کاهش یا براندازی استثمار، نابرابری و ظلم، (۳) پیروی از اخلاق عدالت و برابری. مشارکت در سیاست زندگی نیز سه روند دارد: (۱) تصمیم‌گیری سیاسی با تمرکز بر توانایی دگرگونی و آزادی انتخاب، (۲) ایجاد اشکال اخلاقی زندگی که بتوان از آن برای ابراز وجود استفاده کرد، (۳) توسعه اخلاق چگونه زیستن، که یک سؤال وجودی است. در عین حال، این دو برداشت از سیاست در نقاطی دارای هم‌پوشانی هستند. سیاست زندگی مستلزم سطحی از سیاست رهایی‌بخش (رهایی از نظم سفت و سخت سلسله‌مراتبی) است (گیدنز، ۱۳۷۸: ۲۹۹-۳۰۱).

۲-۵. بیان گرباوری سیاسی

سیاست زندگی از طریق سبک‌های جدیدی از کنشگری سیاسی پی‌گیری می‌شود که می‌توان به تأسی از «گیبینز» و «ریمر» «بیانگرباوری سیاسی» نامید. بیانگرباوری به شیوه‌های جدید عمل کردن و احساس کردن در پسامدرنیته اطلاق می‌شود؛ روش جدید ابراز وجود و سبک زندگی خود، شکل دادن به خود و واقعیت اجتماعی به آن صورتی که فرد احساس می‌کند هست و می‌خواهد بشود؛ و از منابع قابل دسترس خویش برای این مهم آگاه است. کنش سیاسی یکی از ابزارهای خواست بیانگرباورانه است چراکه سیاست، حوزه‌ای در ارتباط مستقیم با زندگی شخصی روزمره افراد در نظر گرفته می‌شود؛ اما در اینجا کنشگری به جای احزاب سنتی با جنبش‌های اجتماعی جدید گره می‌خورد، چراکه امکان بیشتری برای ابراز مستقیم و بی‌واسطه هویت‌ها و مطالبات را به افراد عادی می‌دهند (گیبینز و ریمر، ۱۳۸۴).

بنابراین، مردم به این دلیل تشویق می‌شوند تا در جنبش‌های اجتماعی مشارکت کنند؛ زیرا به آن‌ها معنا می‌بخشد و رویاهای خود را در آن می‌بینند. در واقع، هرگاه هویت فرعی آن‌ها در آستانه نابودی توسط هویت‌های مسلط قرار گیرد یا احساس یأس کنند، در قالب جنبش‌های اجتماعی ظاهر می‌شوند و با بیان نمادها و نشانه‌های خاص هویت خود را باز می‌یابند. آن‌ها برای مشروعیت‌زدایی از هویت مسلط، از طریق شبکه‌های خاصی موضوعاتی را برجسته می‌کنند (سامرز و گیبسون، ۱۳۸۹: ۹۴).

۳-۵. کنشگری بی‌واسطه

مانوئل کاستلز در کتاب شبکه‌های خشم و امید مختصات «جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت» را چنین تشریح می‌کند:

- **ارتباط افقی یا شبکه‌ای:** این جنبش‌ها، ریزوموار تولید می‌شوند و می‌توانند بدون این‌که یک مرکز قابل شناسایی داشته باشند از طریق تعامل بین هسته‌های چندگانه، کارکردهای هماهنگی و هم‌اندیشی را تضمین کنند. پس نیازی به رهبری رسمی، مراکز فرماندهی و کنترل یا سازمان عمودی برای توزیع اطلاعات یا دستورالعمل‌ها ندارند. این ساختار مرکززدایی شده اولاً، امکان مشارکت در جنبش را به دلیل ته‌باز و بدون مرز بودن به حداکثر می‌رساند؛ ثانیاً، خطر سرکوب جنبش را کاهش می‌دهد.

- **ویروسی بودن:** ویژگی بارز این جنبش‌ها پخش ویروسی پیام‌ها، تصاویر و افکار از شهری به شهر و کشوری به کشور دیگر است.

- **دورگه بودن:** جنبش‌های عصر اینترنت، مجازی-واقعی هستند؛ بدین معنا که معمولاً در اینترنت آغاز می‌شوند و تنها با اشغال فضای شهری (اشغال ایستای

میدان‌های عمومی یا استمرار راهپیمایی‌های خیابانی) به جنبش تبدیل می‌شوند. جنبش همیشه از تعامل میان فضای جریان‌ها در اینترنت و مکان‌های اشغال شده در شهر ساخته می‌شود و هیچ‌یک از این دو فضا نمی‌توانند بدون یک‌دیگر عمل کنند.

- **محلی-جهانی بودن:** این جنبش‌ها از این جهت محلی‌اند که در کشورهای خاصی ایجاد می‌شوند؛ در عین حال، به سراسر جهان متصل هستند؛ بنابراین، به طور هم‌زمان محلی-جهانی هستند.

- **خودجوش بودن:** این جنبش‌ها معمولاً بر اثر خشم (ناشی از یک رویداد خاص یا نفرت از حاکمان) به طور خودجوش برانگیخته می‌شوند و اگرچه از یک فراخوان اینترنتی سرچشمه می‌گیرند، اما حتی منبع فراخوان برای کنشگران چندان اهمیتی ندارد.

- **بی‌رهبری:** این جنبش‌ها به دلیل بی‌اعتمادی عمیق به هرگونه نمایندگی و تفویض قدرت و هم‌چنین احساس مورد خیانت یا بازپچه قرار گرفتن از سوی سیاستمداران، بی‌رهبر هستند؛ از طرف دیگر، به دلیل روابط افقی و مبتنی بر تعامل بین هسته‌های چندگانه، کارکردهای هماهنگی و هم‌اندیشی تضمین می‌شود و نیازی به رهبری رسمی و یا سازمان عمودی برای توزیع اطلاعات ندارند.

- **بی‌برنامگی و خودتأمل‌گری:** این جنبش‌ها به ندرت برنامه دارند، جز هنگامی که برای یک مسأله واحد شفاف مثل سقوط رژیم دیکتاتوری، تمرکز می‌کنند. خواسته‌های مختلف و انگیزه‌های نامحدود کنشگران جنبش، امکان برنامه‌مند شدن را از بین می‌برد؛ زیرا جنبش‌ها معمولاً آرمان‌شهر نوینی از دموکراسی شبکه‌ای شده را طرح‌ریزی می‌کنند که مبتنی بر تعامل بین اجتماعات محلی و مجازی است. در عین حال، این جنبش‌ها به طور مداوم خود را مورد پرسش قرار می‌دهند. پرسش‌هایی درباره آن چه هستند و آن چه می‌خواهند به دست آورند؛ این خودتأمل‌گری در فرآیند هم‌اندیشی در مجمع‌های مستقر در فضاهای اشغال شده و اندیشه‌گاه‌های مختلف اینترنتی، وبلاگ‌ها و بحث‌های گروهی در شبکه‌های اجتماعی، آشکار است.

- **بی‌خشونت:** این جنبش‌ها برای فشار آوردن بر مقامات سیاسی و سازمان‌های تجاری از طریق نافرمانی مدنی مسالمت‌آمیز اقدام می‌کنند؛ هرچند گاهی خشونت پلیس موجب اعمال خشونت از سوی کنشگران جنبش می‌شود (کاستلز، ۱۳۹۳).

۶. ناجنبش به مثابه زیست‌جنبش: شبکه‌های انفعالی خرده‌سیاست مقاومت

خاموش» و «ناجنبش‌های اجتماعی» استفاده می‌کند؛ مفهوم پردازی او در برخی نظریات مکاتب پساخترگرا، پسامدرن، مطالعات فرهنگی، و نظریه‌های جنبش‌های اجتماعی

جدید مانند میکروفیزیک قدرت میشل فوکو، سیاست زندگی آنتونی گیدنز، و سیاست فرعی الیسی بک ریشه دارد. آن چه دیدگاه او را متمایز می‌سازد، در واقع صورت‌بندی و انسجام بخشیدن به این مفاهیم در قالب یک الگوی نظری مناسب برای تحلیل تجربی تحولات جهان سوم، به‌ویژه خاورمیانه است (سمعی‌اصفهان‌ی و میرانی، ۱۳۹۴: ۵۱). با این حال، او این پدیده را در بستر جهان‌شمول «اشکال جدید سیاست‌ورزی در جوامع معاصر» فهم می‌کند: «نوع مبارزه‌ای که خاص جوامع خاورمیانه است، نه منحصربه این منطقه است و نه بدیع. فرآیندهای مشابهی در دیگر نقاط جهان در جریان‌اند» (بیات، ۱۳۹۰: ۲۴).

۱-۶. سیاست حضور به مثابه مبارزه خاموش

تعبیر «ناجنبش‌های اجتماعی» به «کنش‌های جمعی فعالان غیرجمعی» اشاره دارد که برآیند فعالیت‌های معمولی و رفتارهای یکسان مردم عادی در زندگی روزمره‌شان است که به‌طور پراکنده، اما به‌صورت هم‌زمان توسط میلیون‌ها نفر صورت می‌گیرد و در این پیوستگی، نهایتاً بر هنجارها و قوانین جامعه اثر می‌گذارند؛ حتی اگر تابع ایدئولوژی، رهبری و سازماندهی مشخصی نباشد. به‌عبارت دیگر، ناجنبش‌های اجتماعی «شبکه‌های منفعلی» هستند که سبب ایجاد تغییرات از طریق پیامدهای ناخواسته اعمال و رویه‌های فردی می‌شوند. این شبکه‌ها باعث انسجام و هم‌بستگی درون گروه‌هایی می‌شوند که از نظر داخلی دچار واگرایی هستند؛ افرادی که اگرچه همواره به‌صورت فردی عمل می‌کنند، اما کنش و هدف مشترکی دارند، یعنی همان پیوستگی‌ای که در فضای عمومی و از طریق «اجتماعات لحظه‌ای» (از طریق خیابان یا رسانه‌های جمعی) صورت می‌گیرد (آرتز و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۷).

ناجنبش نوعی استراتژی سیال، منعطف و خودسازنده است که بیش از «سیاست کنش» به «سیاست حضور» مربوط می‌شود؛ جسارت و خلاقیت برای ابراز اراده جمعی به‌رغم همه محدودیت‌ها، دورزدن ممنوعیت‌ها، بهره‌بردن از امر درست‌تر و کشف فضاهای جدیدی که در آن‌ها افراد شنیده شوند، دیده شوند، احساس شوند، و مطالبات‌شان محقق شود؛ مردمی که بیش از تظاهرات و انقلاب توده‌ای (که بازتاب بسیج‌اند) به «ناجنبش» متوسل می‌شوند؛ اقدامات جمعی میلیون‌ها فعال فردی که در میادین، کوچه‌پس‌کوچه‌ها، دادگاه‌ها، یا اجتماعات انجام می‌گیرد؛ در واقع، ناجنبش به‌مثابه «پیش‌روی آرام مردم عادی» دربردارنده روش‌های محتاطانه، طویل‌المدت و متنوعی است که توده‌های عمدتاً «تمیزه» (اعم‌از: مهاجران فقیر روستایی، مهاجران غیرقانونی بین‌المللی، زنان، جوانان و...) از رهگذر آن‌ها تلاش می‌کنند زندگی‌شان

را ارتقا دهند، بی‌آنکه تابع رهبری متمرکز، ایدئولوژی و سازماندهی زیربنایی چندانی باشند (بیات، ۱۳۹۰: ۸، ۲۵، ۳۸).

۲-۶. عمل مستقیم شبکه‌های انفعالی خودجوش در زندگی روزمره

بنابراین، برخلاف «جنبش‌های اجتماعی» که «چالش سازمان‌دهی شده، با دوام و خودآگاه با قدرت موجود» اند و غالباً در سازمان‌های خاص تثبیت می‌شوند، ایدئولوژی خاصی دارند و منابع یا ابزارهای خاصی را اختیار می‌کنند؛ «ناجنبش‌ها» (۱) «عمل محوراند نه ایدئولوژی محور»؛ به نحو چشم‌گیری خاموش‌اند و بی‌سرودا، زیرا مطالبات عمدتاً به‌طور فردی مطرح می‌شوند و نه با هدایت گروه‌های واحد. (۲) درحالی‌که در جنبش‌های اجتماعی رهبران معمولاً افرادی را به‌منظور فشار آوردن بر مقامات برای دستیابی به مطالبات‌شان بسیج می‌کنند، در ناجنبش‌ها فعالان به‌رغم تحریم‌های دولت مستقیماً برای آن‌چه می‌خواهند وارد عمل می‌شوند؛ لذا سیاست آن‌ها اعتراض نیست، بلکه «سیاست عمل» و «چاره‌اندیشی از رهگذر کنش‌های مستقیم و ناهمگون» است. (۳) برخلاف جنبش‌های اجتماعی که در آن‌ها فعالان معمولاً درگیر رفتارهای خارق‌العاده معطوف به بسیج و اعتراض می‌شوند (رفتارهایی که معمول زندگی روزمره نیستند؛ برای مثال، شرکت در میتینگ‌ها، جمع‌آوری امضا، مذاکره، تظاهرات و...)، ناجنبش‌ها را کنش‌هایی شکل می‌دهند که در کردارهای معمول زندگی روزانه ادغام شده‌اند و در واقع، بخشی از آنند. (خانه‌سازی فقرا، گسترش کسب‌وکار به پیاده‌روها، حضور زنان در اجتماع و مشاغل مردانه، ظاهرشدن جوانان بنابه سلیقه‌شان در انظار و...) (۴) این رفتارها را گروه‌های کوچکی از مردم در حواشی سیاست انجام نمی‌دهند، بلکه رفتارهای معمول زندگی روزمره میلیون‌ها نفر از مردمی است که هم‌چنان پراکنده باقی می‌مانند (بیات، ۱۳۹۰: ۳۰-۳۱).

اگر که این سوژه‌های پراکنده و متمیزه‌عامدانه از سوی سازمان‌ها یا رهبران‌شان بسیج نشده‌اند، پس این هویت‌ها چگونه ساخته می‌شوند و به‌صورت جمعی عمل می‌کنند؟ شبکه‌های انفعالی یا همان «ارتباطات آنی میان افراد متمیزه» از طریق شناسایی ضمنی اشتراکات‌شان که به‌طور مستقیم در «فضاهای عمومی» یا غیرمستقیم از طریق «رسانه‌های جمعی» شکل می‌گیرند. این نوع هم‌بستگی‌ها نخست در فضاهای عمومی نظیر: محلات، گوشه و کنار خیابان‌ها، مساجد، محل کار، ایستگاه‌های اتوبوس، صف‌های جیره‌بندی مواد غذایی، پارک‌های عمومی، دانشگاه‌ها و استادیوم‌های ورزشی، بازداشتگاه‌ها، اردوگاه‌های پناهندگان و... ساخته می‌شوند. در اینجا، «فضا» امکان شناسایی متقابل و «هم‌بستگی‌های خیالی» را فراهم

می‌کند. هم‌چنین، تکنولوژی ارتباطی جدید، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌توانند با مرتبط‌کردن افراد متمیزه‌شده در دنیای شبکه‌ای، از واسطه فضای فیزیکی عبور کنند و فرصت بی‌نظیری برای ساختن شبکه‌های انفعالی و فعال ایجاد کنند؛ در واقع، آن‌ها شبکه‌های هم‌بستگی فکرسده‌ای ندارند که در آن بتوانند با یک‌دیگر دیدار کنند، در تعامل باشند، دغدغه‌های شان را بیان کنند، بلکه به‌گونه‌ای منفعلانه و خودجوش از طریق شبکه‌های انفعالی با یک‌دیگر پیوند دارند، با احساس اشتراک‌شان؛ برای مثال، جوانان هویت جمعی خود را در مدارس، دانشگاه‌ها، فضاهای عمومی شهری، پارک‌ها، کافه‌ها، و مراکز ورزشی از طریق روش‌هایی هم‌چون: تشخیص مدل مشابه مو، شلوارهای جین، مکان‌های معاشرت، غذا، مدها، و تعقیب شادی عمومی ایجاد می‌کنند (همان: ۲۹-۳۴).

۳-۶. مقاومت زیست‌سیاسی مطرودان

ناجنبش‌های اجتماعی زیست‌جنبش هستند. زیست‌جنبش مقدم بر هر چیزی، ناظر بر زندگی (حیات زیست‌شناختی و مدنی یا حیات برهنه و سیاسی) است؛ کنشی ناظر بر زندگی سوژه‌ای جمعی است که بر جسم و جان خویش آگاه و حاکم است؛ معطوف به نفی حکمرانی افراد از طریق کردارهای اصلاح، طرد، هنجارمندی‌سازی، انضباط‌بخشی، درمان‌شناسی، بهینه‌سازی، و تولید بدن زیست‌سیاسی است؛ واکنشی به زیست‌سیاست و زیست‌قدرت است که از همان مجاری انقیاد (همگون‌سازی سبک و هنجارهای زندگی، شیوه زیست و مردن، شیوه شادی کردن، خوردن، خوابیدن، و...) رهایی را می‌آغازد. زیست‌جنبش «شورشی است علیه منضبط و مطیع‌کردن بدن فردی و اجتماعی؛ بدن اجتماعی به مثابه کالبدی زیست‌شناختی و مستقل و نه موجودیتی حقوقی و سیاسی. در یک کلام، زیست‌جنبش همان چهره مقاومت عصر زیست‌قدرت و زیست‌سیاست است که به‌طور فزاینده‌ای بساط خود را در عرصه زندگی مردمان برپا کرده‌اند» (تاجیک، ۱۳۹۸: ۱۹۰-۱۹۱).

حاملان و عاملان این نوع جنبش تمامی آنانی هستند که «احساس» بی‌معنایی، بیگانگی، دگربردگی، مهجوری، بی‌صدایی، فقدان خودآیینی، بی‌قدرتی، بی‌اعتمادی، محرومیت نسبی و ناراضماندی دارند؛ این تأکید بر روی «احساس» از آن‌روست که هر عامل دیگری (هم‌چون: طبقه، نژاد، جنسیت، قومیت، مذهب و...) نسبت بدان امری ثانوی است؛ به بیان دیگر، «احساس» فراسوی هر عاملی می‌تواند تحریک‌کننده باشد و گروه‌های مختلف اجتماعی به‌رغم تمامی تمایزهای قوم‌شناختی، ژنتیکی، روانی، جنسیتی، طبقاتی و... را به هم گره بزند (همان: ۱۹۲-۱۹۳).

۷. خرده‌سیاست و دگرگونی در ساختار نهادی؟

جنبش‌های اجتماعی جدید که هویت‌های سیال و متفاوت را نمایندگی می‌کنند، به جای دولت، جامعه مدنی را هدف قرار داده‌اند و بر شیوه‌های متکثر زندگی تأکید دارند (تاجیک، ۱۳۸۳: ۲۵۷-۲۱۳)؛ به عبارت دیگر، به طور خالص «اجتماعی» هستند، یعنی نه از طریق کنش سیاسی معطوف به تصاحب قدرت دولت، بلکه از طریق «تأثیرگذاری بر افکار عمومی» شکل می‌گیرند (تورن، ۱۴۰۰: ۱۹۹)؛ اما دموکراسی در کنار بُعد آرمانی‌اش که به شیوه زیست سیاسی ارجاع دارد، نوعی نظام حکمرانی معطوف به مشارکت مردم است و از همین رو، سیاست‌رهایی‌بخش محور فعالیت جنبش‌های اجتماعی کلاسیک در مسیر دموکراسی‌سازی بوده است. پرسش این است که، آیا خرده‌سیاست مقاومت زیست‌جنبش‌ها و ناجنبش‌های اجتماعی می‌تواند در جهت سیاست‌رهایی‌بخش و دوکراتیزه کردن نظام حکمرانی قرار گیرد؟

۷-۱. جهش از ناجنبش به جنبش

هم‌نشینی سیاست زندگی و سیاست‌رهایی‌بخش یا به بیان دیگر، جهش از ناجنبش به جنبش در وهله اول نیازمند اتخاذ نوعی استراتژی عمل‌گرایانه ضد‌هژمونیک فراسوی خرده مطالبات متکثر برای خلق اراده جمعی است. به بیان دقیق‌تر، هر گروه معترض، اگرچه از مطالبه (تقاضای) خاص یا دموکراتیک خود (برای مثال: حقوق زنان) آغاز می‌کند، اما در یک زنجیره هم‌ارزی با دیگر مطالبات قرار گیرد و یک نوع مطالبه (ادعای) عام یا پوپولار (ضرورت دموکراتیک‌تر شدن نظام سیاسی) را شکل دهد. لاکلا و موف بر این باورند که در این راستا می‌توان از پوپولیسم آموخت؛ البته نه جنبش پوپولیستی، بلکه به معنای منطقی سیاسی برای ایجاد یکسان‌سازی خواسته‌های اجتماعی در مقابل یک دیگری شناسایی شده است (لاکلاو، ۱۴۰۰). به عبارت دیگر، کنش ابراز خواست عمومی از طریق برساختن سوبژکتیویته جمعی است تا بدیل (یا عقل سلیم) جدیدی را مطابق با اراده عمومی جدید جایگزین سازد (موف، ۱۳۹۸: ۳۸-۳۱). جنبه متمایز این رویکرد استراتژیک این است که پوپولیسم را به عنوان یک پروژه سیاسی ساخت و حفظ قدرت در نظر می‌گیرد (بار، ۲۰۰۹: ۴۰). این برداشت از پوپولیسم با ماهیت کثرت‌گرای سیاست زندگی تعارضی ندارد؛ چراکه استقلال مطالبات متکثر ذیل این برداشت عملگرایانه و فرم‌گونه از پوپولیسم حفظ می‌شود.

ارتقا یافتن این شبکه‌های انفعالی به موقعیت یک جنبش ضد‌هژمونی مستلزم شکل دهی به یک روایت یا افسانه جمعی برای گرد هم آوردن کنشگران پراکنده و گروه‌ها و اقصاء متنوع در راستای یک هدف است. چنان‌که تجربه جنبش‌های اجتماعی جدید

در خاورمیانه حکایت دارد، فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی خودگزین که منجر به دور زدن موانع و محدودیت‌های سیاسی دنیای واقعی در دنیای مجازی می‌شود، به چند صورت نقش کاتالیزور را در این زمینه ایفا می‌کند؛ (۱) کمک به ایجاد یک روایت تحول‌خواهانه از پایین که در غلبه بر فرهنگ ترس مؤثر بوده است؛ فرهنگی که عامل بی‌اعتمادی میان شهروندان و اتمیزه‌شدن جامعه بود. این امکان از طریق ایجاد یک فضای عمومی برای جامعه مدنی غیررسمی و افقی فراهم می‌شود که در آن، موضوعات بحث برانگیز می‌تواند بدون ترس از عواقب مستقیم مورد تبادل و گفتگو قرار گیرد. (۲) گردهم آوردن افراد اتمیزه و گروه‌های پراکنده دور از هم در دنیای واقعی، سازماندهی و بسیج آن‌ها و تسهیل پیوند میان شکل‌های جدید و سنتی (کلاسیک) کنشگری (آرتز و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۲-۸۳).

۲-۷. ساختار فرصت سیاسی

پرسش این است که چگونه یک گروه منفعل از مردم به شهروندانی فعال (جنبش اجتماعی) تبدیل می‌شوند که سیاست مخالفت ستیزه‌جویانه در مقابل حاکمیت مسلط در پیش می‌گیرند؟ اقدامات فعالان، وابسته به وجود یا عدم وجود یک فرصت سیاسی خاص است؛ اگر نظام سیاسی در برابر یک چالش آسیب‌پذیر باشد، فرصتی برای معترضین فراهم می‌کند (کراگون، ۲۰۰۸: ۲۳۲-۲۳۴). این آسیب‌پذیری می‌تواند هنگام درگیری رژیم در اختلافات داخلی، بحران، فشار بین‌المللی، جنگ‌ها یا زمانی که یک حکومت متساهل‌تر به قدرت می‌رسد (بیات، ۱۳۹۰: ۳۷). در واقع، هر واقعه یا فرآیند اجتماعی گسترده که محاسبات سامان‌بخش یک نظام سیاسی را تضعیف کند، تغییری در فرصت سیاسی ایجاد می‌کند؛ برای مثال، از فرصت‌هایی که منجر به جنبش حقوق مدنی در آمریکا شد، تغییر جمعیت سیاهپوستان جنوبی و مهاجرت آن‌ها به اماکن شهری و افزایش توجه سازمان‌های بین‌المللی به مبنای حقوق بشر در دوران جنگ سرد بود (دیوید، ۲۰۰۴: ۱۳۰).

در کنار فرصت عمل انقلابی، ساختار فرصت سیاسی از منظر عمل اصلاح‌طلبانه نیز قابل طرح است. در این معنا، فرصت ساختاری، شامل دو بُعد است؛ (۱) بُعد «عینی» به معنای ظرفیت نهادی نظام سیاسی برای تضمین قواعد بازی دموکراتیک بر سر بسیج مطالبات اجتماعی است؛ برای مثال، مسأله انتخابات آزاد و رقابتی. (۲) بُعد «ذهنی» به معنای برداشت فعالان سیاسی از فرصت‌های نهادی موجود است؛ یعنی برای تحقق یک عمل جمعی، فعالان باید اعتقاد داشته باشند که «فرصت وجود دارد و قدرت ایجاد تغییر را دارند...»؛ برای مثال، برداشت‌های فعالان از پاسخ دولت می‌تواند تحت‌تأثیر

چشمگیرتر این پاسخ نظیر سرکوب قرار گیرد و در نتیجه از پاسخ‌های غیرمحسوس‌تر دولت نظیر مذاکره غفلت شود» (دلایورتا و دیانی، ۱۳۹۰: ۳۱۸).

۳-۷. مواجهه با سیاست نهادی

دو روایت پیش‌گفته از فرصت‌ساختاری، در واقع با دو نوع مواجهه با سیاست نهادی مرتبط هستند؛ ادغام و ستیز. مواجهاتی که بسته به رویکرد ساختار سیاسی (دموکراتیک یا غیردموکراتیک) شکل می‌گیرند. آلن تورن در کتاب بازگشت کنشگر گشودگی نسبی سازمان‌ها و کنش سرکوب‌گرانه نیروهای مهار اجتماعی را دو متغیر تعیین‌کننده در تبدیل شدن یا نشدن شورش به مطالبات سازمان‌یافته، سپس به گروه‌های فشار سیاسی و در نهایت به جنبش اجتماعی می‌داند؛ بدین صورت که اگر سرکوب فراگیر باشد، سرپیچی به سرعت تبدیل به شورش جمعی و رویارویی مستقیم خواهد شد و نهایتاً به شکست شورش می‌انجامد. در مقابل، اگر سازمان‌ها گشوده عمل کنند، نتیجه دموکراتیک خواهد بود؛ بدین معنا که مطالبات در سازوکار سازمان‌ها ادغام خواهد شد و در این صورت، جنبشی شکل نمی‌گیرد. روایت او ناظر به دموکراسی‌های پیشرفته در جوامع پسا صنعتی غربی است که ساختارهای اساسی دموکراتیک در آن نهادینه شده‌اند؛ بنابراین برای حفظ پویایی دموکراسی تأکید دارد که مطالبه‌ها باید هم‌زمان دارای عناصری مذاکره‌پذیر و مذاکره‌ناپذیر باشند تا کنش مطالبه‌محور در درون نظام سیاسی مستحیل نشود (تورن، ۱۴۰۰: ۲۰۰-۲۰۲).

در جوامع غیردموکراتیک که گذار به دموکراسی مطرح است، ادغام در سیاست نهادی موضوعیت متفاوتی می‌یابد. در نظریه‌های گذار به دموکراسی، یکی از رویکردهای اساسی در تحلیل نقش نیروهای جدید اجتماعی در گذار موفقیت‌آمیز یا ناکام به دموکراسی، بر توافق یا مخالفت نخبگان حاکم با آن‌ها تمرکز می‌کند (هانتینگتون، ۱۳۸۱)؛ برای نمونه، «فیلیپ اشمیتز» و «تری کارل» با توجه به واقعیات گذار به دموکراسی در اروپا و آمریکای لاتین معتقدند که سیاست نخبگان حاکم در وضعیت گذار نقش حیاتی دارد. از دید آن‌ها، به استناد تجربه تاریخی، گذارهای موفق به دموکراسی عمدتاً از بالا (مصالحه میان نخبگان حاکم بر اساس پیمان‌های بنیادی) صورت می‌گیرد و انقلاب و توده‌ها نقش چندانی ندارند (بشیریه، ۱۳۸۴: ۲۰-۴۷). در این معنا، چون دموکراسی مستلزم نهادسازی و اتخاذ تصمیم است، به نقش زیست‌جنبش‌ها و ناجنبش‌های اجتماعی در این فرآیند با تردید نگریسته می‌شود؛ تردیدی که از مشخصه‌های این نوع جنبش (بی‌رهبری، فقدان سلسله‌مراتب، غیرایدئولوژیک بودن و بی‌برنامه‌گی، خودجوشی، سیالیت و چهره‌پذیری دائمی) نشأت می‌گیرد؛ برای مثال، آصف بیات، در

کتاب انقلاب بدون انقلابیون، تجربه ناکام بهار عربی را از این منظر تحلیل می‌کند. در نظر او، مشخصه‌های این حرکت‌های جمعی باعث ادغام‌ناپذیری آن‌ها در نظام نهادی گردید و با وجود رقم‌زدن انقلاب در معنای فروپاشی هیئت حاکمه، منجر به تحول انقلابی (استقرار نظام دموکراتیک) نشد (بیات، ۱۴۰۲).

۸. تأثیرات ناشی خرده‌سیاست

به زعم آلن تورن، ویژگی «اجتماعی بودن» موجب شده تا جنبش‌های اجتماعی جدید، به‌هنگام صحبت از امر سیاسی، ضعیف به نظر برسند؛ زیرا به‌صورت خودآگاه یا ناخودآگاه با جنبش‌های کلاسیک نظیر «جنبش کارگری» مقایسه می‌شوند؛ درحالی‌که آن‌ها، نظیر «جنبش زنان و محیط‌زیستی»، چون بخش بزرگی از افکار عمومی را نمایندگی می‌کنند، توانستند به سرعت مخاطبان بسیاری پیدا کرده و تأثیری به‌سزا برجا نهند (تورن، ۱۴۰۰: ۱۹۹-۲۰۰).

۸-۱. کارگزار جدید دموکراسی‌سازی

در پی وقوع بهار عربی، گفتمان جهان‌شمول دانشگاهی درخصوص نسبت میان جامعه مدنی و دموکراسی‌سازی با چالشی مواجه شد. بنابه ارزیابی «پائول آرتز» و همکاران، از یک طرف، مطالعات دموکراتیزاسیون وجود یک جامعه مدنی قوی را محرک دموکراسی و تقریباً برای ایجاد دگرگونی سیاسی لازم فرض می‌کند؛ از طرف دیگر، مطالعات اقتدارگرایی، نوعی انعطاف‌پذیری در مکانیسم‌های سلطه و نفوذ دولت بر جامعه مدنی شناسایی می‌کنند و تأثیر «فضای غیررسمی اختلاف عقیده و کنشگری» را به دلیل ناهمخوانی این نوع مدنیت با تجویزهای لیبرال (و بنابراین، به‌عنوان «نوع غلطی از جامعه مدنی») نادیده می‌انگارند. درنتیجه، تصویری کاذب از ثبات و پایداری وضع موجود ارائه می‌شود، غافل از این‌که شیوه‌های مختلف ایجاد مدنیت سیاسی امکان‌پذیر است که بسته به زمینه می‌تواند نقش‌آفرین باشد؛ شیوه‌هایی که در ارتباط با ساختارها، نهادها و تکنیک‌های قدرتی هستند که بر جامعه حاکم هستند؛ بنابراین، اگرچه «جامعه مدنی دولت ساخته» و مبتنی بر پیوندهای عمودی در حکم بازوی رژیم اقتدارگرا برای کنترل جامعه عمل می‌کند، در مقابل، فضای مدنی بدیلی در قالب شبکه‌های ارتباطی بیرون از مجاری رسمی وجود دارد که بر پیوندهای افقی استوار است و می‌تواند زمینه‌ساز حضور مدنی دموکراتیک شود (آرتز و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۵-۷۴).

درواقع، این توانایی ریشه در اشتغال به فضاهای عمومی جدید دارد؛ فضاهای عمومی به‌مثابه بروز کالبدی عرصه عمومی، فضاهایی‌اند که عموم مردم به آن‌ها آزادانه

دسترسی دارند (شعبانی و شارع‌پور، ۱۴۰۰: ۲۲۸). شایان توجه است که صاحب‌نظران، شکل‌گیری حوزه عمومی را منجر به تقویت فرهنگ عام‌گرایانه و مدنی و در نتیجه، مؤثر بر فرآیند دموکراتیزاسیون ارزیابی می‌کنند (جوادی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۴). در چارچوب این فضاها، «شکل‌های جدید سیاست‌ورزی» به تدریج تصلب ساختاری را شکسته و در مسیر دموکراتیزاسیون عمل می‌کنند. با این بازنمایی امکان ارزیابی مثبتی از تأثیر زیست‌جنبش‌ها و نا جنبش‌های اجتماعی بر دگرگونی دموکراتیک، به‌ویژه در جوامع در حال توسعه، فراهم می‌شود؛ چراکه آسیب‌پذیری رژیم‌های غیردموکراتیک در برابر آن‌ها را مدنظر قرار می‌دهد.

۲-۸. گریزگاه‌های کنشگری

چنان‌که آصف بیات متذکر می‌شود، در مورد اثر دگرگون‌کننده نا جنبش‌ها نباید صرفاً بر اساس تبدیل احتمالی آن‌ها به جنبش‌های اجتماعی سازماندهی شده به داوری نشست، بلکه با توجه به عدم تحمل جنبش‌های سازماندهی شده مخالف از سوی حکومت، چه بسا نا جنبش‌های اجتماعی جماعات پراکنده و نامحسوس نقش مهمی در ایجاد چنین تحولی ایفا کند. چنان‌چه نا جنبش‌ها به حیات خود ادامه دهند، می‌توانند حکومت‌مندی دولت را تضعیف کنند یا به آن ضربه بزنند؛ زیرا دولت‌ها بیرون از جامعه نیستند که تنها از رهگذر سرکوب بر آن حکومت کنند، بلکه منطق خود را با قدرت به بافت جامعه، هنجارها، قواعد، نهادها و مناسبات می‌تند. کارکرد نا جنبش‌ها این منطق قدرت را به چالش می‌گیرد (بیات، ۱۳۹۰: ۲۴).

رژیم‌های خودکامه به‌رغم تصور «همه‌جا حاضر بودن» شان، در مقایسه با دولت‌های نرم، فاقد ظرفیت، دوام و نیروی لازم برای تحمیل کنترل همه‌جانبه هستند، حتی اگر خواهان آن باشند؛ اگر هم بتوانند جنبش‌های سازمان‌یافته را سرکوب کنند، نمی‌توانند به راحتی کل یک جامعه و توده مردم را در زندگی روزمره شان سرکوب کنند. اگر هم بتوانند دانشگاه‌ها را ببندند یا احزاب سیاسی را غیرقانونی اعلام کنند، به سادگی نمی‌توانند مانع جریان طبیعی زندگی در خیابان شوند؛ مگر با توسل به خشونت دائمی و برپا کردن دیوار و ایست بازرسی به عنوان عنصر استراتژیک زندگی هر روزه. در نتیجه، گریزگاه‌ها، فضاها و خلأهای کنترل نشده، یعنی مناطق آزادی نسبی، بسیاری وجود دارند که فعالان عادی می‌توانند آن‌ها را به تصرف خود درآورند. نبوغ نا جنبش‌ها دقیقاً در کشف یا ایجاد چنین گریزگاه‌هایی است (همان: ۲۲ و ۳۸).

۳-۸. قدرت بی‌شماران

در نظر متفکرانی مثل آصف بیات، شهرهای بزرگ خاورمیانه و بسیاری از کشورهای در حال توسعه میدان کارگزاری توده‌های عمدتاً متمیزه در جهت تغییر، از طریق رویه‌های پیش‌روی آرام هر روزه‌شان، بوده است؛ برای مثال، زنان با روی آوردن به رویه‌های عادی شخصی در زندگی روزمره، از جمله: تحصیلات، ورزش، هنر، موسیقی، یا اشتغال بیرون از خانه و... خود را به مثابه فعالان عمومی جا انداخته و بدین طریق، تقسیم‌بندی جنسیتی خصوصی-عمومی متعارف را واژگون می‌سازند. هر خواست آن‌ها با ایجاد چرخه‌ای از فرصت‌ها برای تقاضاهای معطوف به ارتقای حقوق جنسیتی به نردبانی برای خواست دیگر تبدیل می‌شود و پیامدهای ناخواسته این رفتارهای فردی عصیانگر، اما وسیع منجر به زیرسؤال رفتن بنیاد قوانین حقوقی و اخلاقی و هموار شدن مطالبات معطوف به برابری جنسیتی می‌گردد. به همین نحو، ناجنبش جوانان که در پی «پس‌گرفتن منش جوانی» از طریق حفظ و گسترش شرایط بروز فردیت، خلاقیت، جوشش، بی‌خیالی و رهایی از نگرانی برای چشم‌انداز آینده هستند، «شادی» را به مثابه استعاره به حوزه نارضایتی سیاسی طولانی تبدیل نموده‌اند. در این موارد، حاکمیت مؤثر ماشین و ایدئولوژی دولتی به زیر کشیده شده و به عملگرایی، مصالحه و ناسازواری سوق داده شده است (همان: ۲۵-۲۸).

از این رو، قدرت ناجنبش‌ها در واقع نه در «اتحاد عاملان»، بلکه در «قدرت بی‌شماران» است؛ یعنی در پیامدهای (خواسته و ناخواسته) رفتارهای یکسان و هم‌زمان، هرچند به صورت گوناگون، از سوی «بی‌شمار» انسان که تأثیر چشمگیری بر هنجارها و قواعد در جامعه دارد؛ زیرا هرچند این افراد به طور منفرد و مجزا عمل می‌کنند، وقتی تعداد بسیار زیادی از آن‌ها مشابه هم عمل می‌کنند، منجر به طبیعی و مشروع شدن رفتارهایی می‌شوند که پیش‌تر نامشروع بودند. رفتار بی‌شماران ممکن است فضاهای قدرت را در جامعه به تسخیر فرودستانی درآورد که بتوانند در آن رشد کنند، متحد شوند، و پاد قدرت‌های خود را بسازند. این رفتارها هم‌چون قطره‌های جداگانه باران به تنهایی تأثیری فردی ندارند، اما وقتی به تعداد بسیار فرو می‌ریزند، فضاها بزرگ‌تری را برای رفتارها و هنجارهای جایگزین ایجاد می‌کنند؛ درست مثل تأثیر میلیاردها قطره باران که وقتی به یک‌دیگر می‌پیوندند، نهر، رود، و حتی سیل و موج را به وجود می‌آورند. (همان: ۳۰-۳۷).

۹. نتیجه‌گیری

تلاش برای دگرگونی دموکراتیک، یکی از خواسته‌های اصلی بسیاری از جوامع در طول

قرون گذشته بوده است. تحقق این خواسته از یک سو مستلزم بازخوانی موفقیت‌ها و شکست‌های محلی در تقابل با اقتدارگرایی است و از سوی دیگر نیازمند مطالعه انواع مختلف کنش‌های جمعی در دوران کنونی. گذار از اعتراض به نظم دموکراتیک می‌تواند از راه‌های مختلفی طی شود؛ از جنبش‌های کلاسیک انقلابی و اصلاح طلب معطوف به کلان‌سیاست (نهادهای حکومتی) تا جنبش‌های اجتماعی جدید متمرکز بر خرده‌سیاست (دفاع از هویت و زندگی در برابر هنجارها و سامانه‌های زیست‌سیاسی حاکم)؛ بنابراین، نمی‌توان تمام سناریوهای ممکن دگرگونی جامعه محور را به دوگانه کنش کلاسیک اصلاح طلبانه یا انقلابی تقلیل داد و تخیل سیاسی را خنثی نمود.

با نظر به تمایز میان «امر سیاسی» (نزاع گفتمان‌ها بر سر هژمون‌سازی هنجارها) و «سیاست» (تثبیت نهادی یک هنجار، ناشی از هژمون شدن موقتی یک گفتمان)، کنش مستقیم، بی‌واسطه، خودجوش، پراکنده و غیرایدئولوژیک زیست‌جنبش‌ها و ناجنبش‌های اجتماعی را می‌توان مؤثر محسوب کرد؛ چراکه در پی عبور از تصلب ساختاری است. اگر که در بستر نظام‌های دموکراتیک، این نوع کنشگری‌ها هم‌چون فرصتی برای هرچه مشارکتی‌تر کردن دموکراسی‌های لیبرال تکنوکراتیک-بروکراتیک عمل می‌کنند، در بستر رژیم‌های اقتدارگرا، تأکید بر هنجارهای خودگزین هم‌چون کنش‌های خرد مقاومت هستند که به تدریج در مسیر دموکراتیزاسیون عمل می‌کند، به‌ویژه چنان‌چه در نظر داشته باشیم که با عدم امکان فعالیت جامعه مدنی سازمان یافته (به دلیل سیطره حکومت) این نوع کنشگری‌های کنترل‌گریز تنها امکان عاملیت اجتماعی هستند.

نظریه‌پردازی در باب زیست‌جنبش و ناجنبش‌های اجتماعی به دنبال توضیح چنین پتانسیلی است و در این راستا، هم‌چون مکمل نظریه‌های کلاسیک جنبش اجتماعی جلوه می‌کند؛ چراکه نظریه‌های کلاسیک صرفاً تبیین می‌کنند که چگونه یک اقدام جمعی می‌تواند گسترش یابد، اما توضیح نمی‌دهد که چگونه افرادی که دچار آنومی (ناهنجاری) هستند، سرانجام برای بیان نارضایتی خود بسیج می‌شوند. نظریه ناجنبش اجتماعی تبیین می‌کند که چگونه یک گروه منفعل از مردم به شهروندانی فعال (جنبش اجتماعی) تبدیل می‌شوند که تلاش می‌کنند حاکمیت مسلط را از طریق سیاست‌های ستیزه‌جویانه سرنگون سازند. در چارچوب این نظریه، این واقعیت برجسته می‌شود که مبارزه واقعی (حتی خاموش و فردی) همواره از سوی جمع کثیری از مردم در جریان بوده است؛ به عبارت دیگر، بسیج اجتماعی توده‌ای از پیش در حال شکل‌گیری بوده و صرفاً هنگام وقوع فرصت سیاسی مناسب (نظیر: اختلافات داخلی، بحران، فشار بین‌المللی، جنگ‌ها و...) به سیاست مخالف آشکار و سازماندهی شده بدل گردید. از

همین روست که آصف بیات در معرفی کتاب زندگی به مثابه سیاست تصریح می‌کند که اگرچه از دریچهٔ مختصات تاریخی خاورمیانهٔ اسلامی لحاظ شده‌اند، اما بر مداخلهٔ انتقادی و سازنده با نظریهٔ اجتماعی رایج تأکید دارند.

سپاسگزاری

از داوران ناشناس نشریه که با پیشنهادهای سازندهٔ خود در غنای مطالب مقاله نقش داشته‌اند، کمال تشکر را داریم.

مشارکت درصدی نویسندگان

مشارکت همه نویسندگان در نگارش مقاله برابر بوده است.

تعارض منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تعارض و منافع در مطالب این مقاله وجود ندارد.

پی‌نوشت

1. Movement
2. Mobilization

۳. گیاه ریزوم‌دار به‌صورت افقی رشد کرده و ساقه‌اش در خاک قرار می‌گیرد. با قطع بخشی از ساقهٔ ریزوم، گیاه نه می‌خشکد و نه از بین می‌رود، همان‌جا در زیر خاک گسترش می‌یابد و جوانه‌های تازه ایجاد می‌کند. ریزوم به هر سو سرک می‌کشد؛ از همین رو، «ژیل دلوز» که درخت را نماد «بودن» می‌داند، بافت ریزوم را سمبل «شدن» و کثرت و تفاوت می‌داند. (تاجیک، ۱۳۹۸: ۱۷۷).

4. Becoming
5. Historicity
6. Self-expressivism

کتابنامه

- آرتز، پائول؛ ون دایک، پیتر و همکاران، (۱۳۹۳). از انعطاف‌پذیری تا شورش (تلاش برای فهم پدیده انقلاب‌های عربی). ترجمه: رضا التیامی نیا و علیرضا سمیعی اصفهانی، تهران: تیسرا.
- آرمند، حسین، (۱۳۹۸). «جنبش و ناجنبش در تحولات اخیر غرب آسیا». مطالعات راهبردی جهان اسلام، ۲۰ (۳): ۲۵-۵۰. <https://www.magiran.com/p2096822>
- بال، ترنس؛ و دگر، ریچارد، (۱۳۸۶). ایدئولوژی‌های سیاسی و آرمان دموکراتیک. ترجمهٔ احمد صبوری، چاپ دوم، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

- بشیریه، حسین. (۱۳۸۴). گذار به مردمسالاری. تهران: نشر نگاه معاصر.
- بیات، آصف، (۱۳۹۰). زندگی همچون سیاست: چگونه مردم عادی خاورمیانه را تغییر می‌دهند؟ ترجمه فاطمه صادقی، نشر اینترنتی: کتابخانه الکترونیکی امین.
- بیات، آصف، (۱۴۰۲). انقلاب بدون انقلابیون: معنابخشی به بهار عربی. ترجمه: علیرضا صادقی و رضا آرت، تهران: شیرازه.
- تاجیک، محمدرضا، (۱۳۸۳). گفت‌وگو، یادگفت‌وگو و سیاست. تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- تاجیک، محمدرضا، (۱۳۹۸). زیست‌جنبش: این یک جنبش نیست. تهران: نگاه معاصر.
- تورن، آلن، (۱۴۰۰). بازگشت کنشگر: نظریه اجتماعی در جامعه‌پسا صنعتی. ترجمه سلمان صادقی‌زاده، تهران: ثالث.
- جواد، علی محمد؛ الله‌دادی، نورالدین؛ و برادران، مراد، (۱۴۰۲). «هویت جمعی و نگرش به دموکراسی (مطالعه تطبیقی بین کشورهای اروپای غربی، خاورمیانه و نوظهور آسیایی)». پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۱۲ (۲۲): ۹-۴۰. [10.22084/csr.2023.24766.2002](https://doi.org/10.22084/csr.2023.24766.2002)
- دلپورتا، دوناتلا؛ و دینانی، ماریو، (۱۳۹۰). مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی. ترجمه محمدتقی دلفروز، چاپ سوم، تهران: کویر.
- ساموئلز، دیوید جی، (۱۴۰۲). اصول و بنیادهای سیاست تطبیقی: سیاست و حکومت مقایسه‌ای. ترجمه عبدالمجید سیفی، تهران: قومس.
- سمیعی‌اصفهانی، علی‌رضا؛ و میرالی، سجاد، (۱۳۹۴). «غیرجنبش‌های اجتماعی؛ الگویی نظری برای تبیین کنش انقلابی مردم مصر». مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۱۴ (۲): ۴۹-۷۲. https://psiw.journals.ikiu.ac.ir/article_743.html
- شعبانی، مریم؛ و شارع‌پور، محمود، (۱۴۰۰). «خیابان به‌مثابه فضای اجتماعی: فراتحلیل پژوهش‌های مرتبط با منظر شهری در ایران دهه ۹۰». پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۱۰ (۱۹): ۲۲۷-۲۴۹. [csr.2022.24235.1966/10.22084](https://doi.org/10.22084/csr.2022.24235.1966)
- کاستلز، مانوئل، (۱۳۹۳). شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت. ترجمه مجتبی قلی‌پور، تهران: مرکز.
- کسل، فیلیپ، (۱۳۸۳). چکیده آثار آنتونی گیدنز. ترجمه حسن چاووشیان، تهران: ققنوس.
- گیبینز، ریچارد؛ و ریمر، بو، (۱۳۸۱). سیاست پست مدرنیته. ترجمه منصور انصاری، تهران: گام‌نو.

- گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۸). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.
- فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۹۸). هویت: سیاست هویت کنونی و مبارزه برای به رسمیت شناخته شدن. ترجمه رحمن قهرمانپور، چاپ دوم، تهران: روزنه.
- لاکلاو، ارنستو، (۱۴۰۰). پوپولیسم: درباره عقل پوپولیستی. ترجمه مراد فرهادپور و جواد گنجی، تهران: مرکز.
- مشیرزاده، حمیرا، (۱۳۸۱). درآمدی نظری بر جنبش‌های اجتماعی. تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- موف، شانتال، (۱۳۹۸). در دفاع از پوپولیسم چپ. ترجمه حسین رحمتی، تهران: اختران.
- میخلز، رُبرت، (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی احزاب سیاسی: مطالعه‌ای در مورد گرایش‌های الیگارش‌ی در دموکراسی‌ها. ترجمه احمد نقیب‌زاده، تهران: قومس.
- هانتینگتون، ساموئل، (۱۳۸۱). موج سوم دموکراسی در پایان سده بیستم. ترجمه احمد شهسا، چاپ سوم، تهران: روزنه.

- Armand, H., (2019). "Movement and Non-Movement in the Developments of the West Asia". *Journal of Islamic World Strategic Studies*, 3 (79): 41-85. <https://www.magiran.com/p2096822> (In Persian)

- Arts, P., Van Dijke, P., Kolman, I., Statema, J. & Dahhan, G., (2014). *From Resilience to Revolt: Making Sense of the Arab Spring*. R. Eltiaminia & A. Samiei Esfahani (Trans.), Tehran: Tisa. (In Persian)

- Ball, T. & Dagger, R., (2007). *Political Ideologies and the Democratic Ideal*. A. Sabori (Trans.), Tehran: Ministry of Foreign Affairs Press. (In Persian)

- Barr. R., (2009). "Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics". *Party Politics*, 15 (1): 29-48. <https://doi.org/10.1177/1354068808097890>

- Barr. R. R., (2009). "Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics". *Party Politics*, 15 (1): 29-48.

- Bashirieh, H., (2005). *Transition to Democracy*. Tehran: Negah-e Moaser. (In Persian)

- Bayat, A., (2011). *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*. F. Sdeghi (Trans.), Amin Electronic Library, Retrieved from: WWW.AEL.AF. (In Persian)

- Bayat, A., (2023). *Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring*. A. Sadeghi & R. Art (Trans.), Teh-ran: Shirazeh. (In Persian)
- Castells, M., (2014). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. M. Gholipor (Trans.), Tehran: Markaz. (In Persian)
- Cragun, R. & Cragun, D., (2008). *Introduction to Sociology*. Seven Treasures Publications.
- Cragun, R. & Cragun, D., (2008). *Introduction to Sociology*. Seven Treasures Publications.
- Della Porta, D. & Diani, M., (2011). *Social Movements*. M. Delforoz (Trans.), Tehran: Kavir. (In Persian)
- Fukuyama, F., (2019). *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. R. Ghahremanpor (Trans.), Teh-ran: Rozaneh. (In Persian)
- Gibnins, J. & Reimer, B., (2002). *Politics of Postmodernity*. M. Ansari (Trans.), Tehran: Gam-e Noo. (In Persian)
- Giddens, A., (1999). *Sociology*. M. Sabori (Trans.), Teharn: Ney. (In Persian)
- Giddens, A., (2004). *The Giddens Reader*. F. Castell (Ed.), Teharn: Ghoghnos. (In Persian)
- Huntington, S., (2002). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. A. Shahsa (Trans.), Tehran: Rozaneh. (In Persian)
- Javadi, A., Alahdadi, N. & Morad, B., (2023). "Collective Identity and Attitude Towards Democracy (Comparative Study Between Western Europe, Middle East, and Emerging Asian Countries)". *The Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 12 (22): 9- 40. <https://doi.org/10.22084/csr.2023.24766.2002> (In Persian)
- Kriesi, H., (2007). "Political Context and Opportunity". in: David Snow (Ed), *The Blackwell Companion to Social Move-ments*, London: Blackwell.
- Kriesi, H., (2007). "Political Context and Opportunity". in: David Snow (Ed), *The Blackwell Companion to Social Movements*, London: Blackwell.
- Laclau, E., (2007). *On Populist Reason*. New York & London: Verso.
- Melucci, A., (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. London: Hutchinson.

- Melucci, A., (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Lon-don: Hutchinson.
- Michael, A. P., (2001). *Poststructuralism, Marxism, and Neoliberalism: Between Theory and Politics*. Rowman & Littlefield.
- Michels, R., (2002). *Zur Sociologie des Parteiwesens; Les Parties Politiques: Essai Sur Les Tendances Oligarchiques des Democraties*. A. Naghibzadeh (Trans.), Tehran: Ghomes. (In Persian)
- Moshirzadeh, H., (2002). *A Theoretical Introduction to Social Movements*. Tehran: The Research Institute of Imam Kho-meini and Islamic Revolution. (In Persian)
- Mouffe, Ch., (2019). *For a Left Populism*. H. Rahmati (Trans.), Tehran: Akhtaran. (In Persian)
- Samiee, A. & Meyrali, S., (2015). "Social Non- Movements: The Sociological Model to Explain the Political and Social Up-heavals in Egypt". *Political Studies of Islamic World*, 4 (2): 49- 71. (In Persian)
- Samuels, D., (2023). *Comparative Politics*. A. Seyfi (Trans.), Tehran: Ghomes. (In Persian)
- Shaebani, M. & Sharepour, M., (2022). "The Street as a Social Space: Meta-Analysis of Urban Landscape Research in Iran 1390s". *The Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 10 (19): 227- 249. DOI: [10.22084/csr.2022.24235.1966](https://doi.org/10.22084/csr.2022.24235.1966) (In Persian)
- Tajik, M., (2004). *Discourse, Counter-discourse, and Politics*. Tehran: Institute for Research and Development in Human Science. (In Persian)
- Tajik, M., (2019). *Bio-Movement: This is not a Movement*. Tehran: Negah-e Moaser. (In Persian)
- Touraine, A., (2021). *Return of Actor: Social Theory in Postindustrial Society*. S. Sadeghzadeh (Trans.), Tehran: Sales. (In Persian)